

Turkish scholars are making significant contributions to the dissemination of science by rendering available the rich material that is found in their national archives. We can expect to learn more in the years to come.

William R. Shea

Meriç Aybar, İbrahim Caner Türk (yay. haz.), *Türk Tıp Tarihine İmtisal Bir Eser: Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma, Bakteriyolog Server Kamil, İstanbul, Arı Sanat yay., 2016, 13.5x21.0 cm, 127 s. (54 s. tıpkıbasım).*

Dr. Server Kamil Tokgöz'ün 1917'de Sivas'ta bastırıldığı Doğu Anadolu ile Kafkas cephesindeki tifüs salgını ve korunma çalışmalarını anlattığı kitapçığının tıpkıbasımı,¹ çeviriyazısı ile birlikte yeniden yayımlanmıştır. Yeni yayını hazırlayanlar bu çalışmalarlarıyla 'şu anda büyük bir boşluk yaşayan ve ilgi bekleyen tıp tarihi konularına araştırmacıların ilgisini yöneltip bu alandaki boşluğu doldurmayı da amaçla[dıklarını]' belirtmişlerdir (Önsöz, s.8).

Yayının giriş bölümünde (s. 12-22) Kafkas cephesinde görülen başlıca salgın hastalıklar (tifüs, humma-i racia, çiçek, kolera ve tifo) hakkında basit, ansiklopedik bilgiler verilmiştir. Bu kısa bölümler, Tevfik Sağlam'ın *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet* (1941) adlı raporundan alınan istatistiklerle tamamlanmıştır. Hastalıklar konusunda verilen bilgilerin çoğunun – bitlere karşı DDT ve benzeri maddeler kullanılması önerisi, gibi – miadı geçmiştir. Doğruluğu araştırılmadan, '5 yaşından küçük çocuklar tifoya dirençlidir' benzeri cümlelerin kullanılması da yanlış olmuştur.²

Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma metninin transkripsiyonunda önemli hatalar vardır. Bunların başında tifüs etkenini tanımlayan iki araştırmacının adları olduğunu belirtmek gerekir:³ '1915 senesinin ilk aylarında kotibos esra karargahında lekeli humma hakkında Provaçek ile Daruşalima'nın taharriyatı...' ifadesinin doğru okunuşu: '1915 senesinin ilk aylarında Cottbus

¹ Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin Seyfettin Özege Koleksiyonundaki 0114394.pdf künyeli *Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma* (Sivas, 1333) metni erişime açık olup daha okunaklıdır.

² Krş., M. Abuhandan, V. Almaz, Y. Oymak, 'Çocuklarda tifo: 30 olgunun değerlendirilmesi' *Klinik Derg.* [Türk Klinik Mikrobiyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları Derneği], c. 25, sayı 1, Nisan 2012, s. 28-30. <http://www.klinikdergisi.org/sayilar/1/buyuk/28-30.pdf>

³ *Türk Tıp Tarihine İmtisal Bir Eser: Kafkas Cephe-i Harbinde Lekeli Humma, Bakteriyolog Server Kamil*, yay.haz. M. Aybar, İ.C. Türk, İstanbul, 2016, s. 43 (tıpkıbasım s. 92/20). (Kitabın başlığında kullanılan 'imtisal': örneğe göre hareket etme, örnek alma kelimesinin doğru kullanıldığından kuşkuluyuz: 'numune-i imtisal' daha doğru olurdu. Krş. M. Kanar'ın imtisal sözcüğü için verdiği örnek: 'Kâilinin hakîm-i Nişabur'a imtisaldeki maharet ve muvaffakiyetine hiç diyecek yoktur.' [Hüseyin Daniş, *Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam*], M. Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, Derin yay., 2003, s. 636.)

üsera karargahında lekeli humma hakkında [Stranislaus von] Prowazek ile [Henrique] da Rocha Lima'nın taharriyatı...’ olmalıdır.

Humma-i racia (dönek/dönücü ateş) anlatılırken ‘Hastalığın mikrobu... 1886’da [doğrusu: 1868] Obermeier tarafından bulunmuştur’ denildikten sonra, anlamı ve kaynağı belirsiz bir cümleye yer verilmiştir: ‘İlk defa 1901’de ünlü Türk hekimi Prof.Dr. Süleyman Numan ortaya çıkarmıştır’. Doğrusu şöyledir: ‘Bu hastalığın yurdumuzda mevcudiyeti ilk defa Süleyman Numan tarafından [1901’de] isbat edilmiştir.’⁴

Transkripsiyonda tıbbi terimlerin yanında sıkça kullanılan Türkçe sözcüklerin bile yanlış okunduğu görülmektedir: örneğin, Eski Türkçe’de şizofreni (*dementia prekoks*, erken bunama) karşılığı kullanılan *ateh-i şübbani*, ‘Ata Şebani’ (büyük harfle) olmuştur. Bunun yanında *mitifasyon/mutifasyon* gibi, hiç bir dilde olmayan sözcükler türetilmiştir. Çeyrek (çar-ı yek) ise ‘çarık’ olarak çevrilmiş; böylece, 58 derece santigradda 45 dakika ısıtılacak tifüslü kanı ile hazırlanacak aşı ‘üç çarık teshin’ edilmiştir (s. 29 vd.).

Dr. Server Kamil Tokgöz’ün biyografisinin verildiği III. Bölümde kendisini tanımış bir bakteriyolog ve tıp tarihçisi tarafından hazırlanan nekrolojisi yoktur.⁵

Çeviriyazının ilk 10 sayfasında saptadığımız yanlışları not ederken, Dr. Servet Kamil Tokgöz’ün tarihsel önemini koruyan kitabının çeviriyazısının, okuma hataları yüzünden, anlaşılmaz bir metne dönüştüğünü söylemek zorundayız. Köşeli parantez içindeki sayılar tıpkıbasımın sayfalarıdır.

s. 28 [3]

‘refika’ doğrusu: rüfeka

‘33 senesi’ doğrusu: 330 senesi

s. 29 [4]

‘defiberine’ doğrusu: defibrine

‘58 derecede üç çarık teshin...’ doğrusu: 59 derecede üç çar-ı yek teshin (üç kez onbeş dakika; 45 dakika)

‘istemiştim’ doğrusu: iştmişdim

‘Humma-yı Tifüsidi’ doğrusu: Humma-yı Tifoidi

‘vecihle’ doğrusu: ‘vechile’

‘tifosiliden’ doğrusu: tifüslüden

‘defirine’ doğrusu: defibrine

s. 30 [5]

‘müşahede-i tıbbiannın’ doğrusu: müşahede-i tabiinin

⁴ Tevfik S. Sağlam, ‘Gerigelen ateş hakkında’, *Türk Tıp Cemiyeti Mecm.*, c. 13, sayı 1, Ocak 1947, s. 37.

⁵ Feridun Nafiz Uzluç, ‘Ord.Prof. Server Kamil Tokgöz (1881-1943)’, *Türk Hıfzıssıhha ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, c. 4 (1944), s. 5-8.

‘Şarl Nikol’ doğrusu: Charles [J. H.] Nicolle
 ‘defiberine’ doğrusu: defibrine
 ‘kılamadon’ (*sic*) doğrusu: Clamydozoa (Halberstaedter ve von Prowazek)
 ‘hal tabiye’ doğrusu: hal-i tabiiye
 ‘maymunlar (Makak, Bunna Şınva)’ doğrusu: (makak[us], *bonnet chinois*)
 [6] ‘arva’ doğrusu: urva

s. 31

‘eser zühul’ doğrusu: eser-i zühul
 ‘telkih’ doğrusu: telkih-i tecrübevi
 ‘teşviyesini’ doğrusu: teşfiyesi
 dn. 33

‘muhtelata’ doğrusu: muhtelite
 ‘Tifüs i’razını’ doğrusu: Tifüs arazını
 [7] ‘refikam’ doğrusu: refikim
 ‘arva’ doğrusu: urva

s. 32 [8]

‘bu tehlikeyi taliim müsaade etti.’ doğrusu: ‘Bu tehlikeyi bertaraf etmeye taliim müsaade etdi’ (bertaraf etmeye atlanmış)
 ‘Doktor Hamid Ata Şebani devrinde imiş.’ doğrusu: ‘Doktor Hamdi [Osman] ateh-i şübbani devrinde imiş’

s. 33

‘(Bu aşılانmış zevatın hiçbirı tifüse zevat olmadılar.)’ doğrusu: (Bu aşılانmış zevatın hiçbirı tifüse musab olmadılar.)

s. 34 [9]

‘anasır-ı mevlüde’ doğrusu: anasır-ı müvellede
 ‘meydan faaliyetde’ doğrusu: meydan-ı faaliyetde
 ‘kureyvat beyza’ doğrusu: kürreyvat-ı beyza
 ‘tifüs aşısı ihzarının kabil olabileceği’ doğrusu: ihzarının kabil olabileceği

s. 35 [10]

‘santimize müke’eb’ doğrusu: santimetre mikab
 ‘bildireceği kadar’ doğrusu: bir dereceye kadar
 ‘kılamadozon’ doğrusu: Chlamydozoa / Chlamydozoon
 ‘intat umumi’ doğrusu: intan-ı umumi
 ‘estefaya’ doğrusu: istifaya
 ‘virus fikuse’: doğrusu: virüs fiske (*virus fixé*)
 ‘mitifasyon’ doğrusu: mitigasyon
 ‘uzviyet insaniyede’ doğrusu: uzviyet-i insaniyede
 ‘tesmim’ doğrusu: tasmim
 ‘amil-i maraziyeyi’ doğrusu: amil-i maraziyi
 ‘be’yaü’l ihtimaldir’ doğrusu: baide-i ihtimaldir
 ‘muafiyet-i failenin’ doğrusu: muafiyet-i faalenin
 ‘verid mutavassıt’ doğrusu: veride-i mutavassıt
 ‘15 santimetre müke’eb’ doğrusu: dorusu: santimetre mikab
 ‘mu’kam’ doğrusu: muakkam

‘Bir çarık çalkalanarak’ doğrusu: bir çar-ı yek (çeyrek saat, 15 dakika)

‘defirine’ doğrusu: defibrine

‘Bilahare üç çarık’ doğrusu: üç çar-ı yek (üç çeyrek saat: 45 dakika)

‘hamam maride’ doğrusu: hamam Mari’de (*Bain Marie*)

[11] ‘60 derecede üç çarık teshin’ doğrusu: üç çar-ı yek (45 dakika)

‘nesc hüvreviyesi’ doğrusu: nesc-i hücreviyesi

‘nahiye-i sediyede’ doğrusu: nahiye-i sedyede

s. 36

‘iğne lumiyarından’ doğrusu: lumiyerinden (*lumière*)

‘devr münfisi’ ‘münfi’ doğrusu: devr-i menfi

‘virolans’ doğrusu: virülans

‘seyr maraz’ doğrusu: seyr-i maraz

s. 37 [12]

‘eser lakaydı’ doğrusu: eser-i lakaydi

‘amil marazi’ doğrusu: amil-i marazi

‘Riktisiya Provaçığı’ doğrusu: *Rickettsia prowazekii*

[13] ‘tahte’s safer’ doğrusu: tahte’s-sıfır [sıfırın altında]

‘tesirat muharebesinde’ doğrusu: tesirat-ı muhribesinde

‘mutifasyon’ doğrusu: mitigasyon

‘artık iklas etmiştir’ doğrusu: iflas etmiştir

Dr. Server Kamil Tokgöz’ün *Kafkas Cebhe-i Harbinde Lekeli Humma* adlı kitabının çeviriyazısının, diğer sayfalarındaki yanlışların da düzeltilerek, açıklamalı-notlu ve kaynakçası tamamlanmış,⁶ yeni bir basımının yapılması zorunlu görülmektedir.

Şeref Etiker

⁶ Yayında kullanılan fotoğrafların da kaynakları belirtilmelidir.